

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

" کلیه حقوق اعم از تکثیر، چاپ، نسخه برداری، اقتباس و... این پایان نامه، متعلق به دانشگاه بیرجند است و هر گونه سوء استفاده از آن پیگرد قانونی دارد. نقل مطلب با ذکر مأخذ بلامانع است. "

دانشگاه بیرجند

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

تحلیل جامعه‌شناختی شخصیت در دو رمان (سال بلوا و سمفونی مردگان) از

عباس معروفی

استاد راهنما:

دکتر زینب نوروزی

استاد مشاور:

دکتر علیرضا اسلام

نگارش: محمد یوسفی

پاییز ۱۳۹۱

تقدیم به:

پدرم و مادرم

چکیده

با توجه به جنبه‌های واقع‌گرایانهٔ رمان فارسی و هم‌چنین پیوندی که با تاریخ معاصر دارد، جامعه‌شناسی رمان فارسی از اهمیت بالایی برخوردار شده است. رمان فارسی، که از ابتدا در فضا و محیط اجتماعی شکل گرفته است، در دوره‌های مختلف بازگوکنندهٔ مسائل، مشکلات و معضلات اجتماعی بوده است. با رشد و توسعهٔ رمان فارسی که متأثر از رشد و توسعهٔ جامعهٔ ایرانی است، شخصیت‌های رمان از فردیت و هویت خاصی برخوردار شده‌اند. این موضوع عاملی شده است که نویسندگان معاصر در جهت تحقق این امر به جای توضیح و توصیف صرف مشکلات و مسائل اجتماعی، آن‌ها را از دریچهٔ زندگی شخصیت‌ها نشان دهند و شیوه‌های جدیدی از شخصیت‌پردازی را در کنار شیوه‌های سابق ارائه کنند. هدف این تحقیق نیز بررسی و تحلیل جامعه‌شناختی شخصیت در دو رمان سمفونی مردگان و سال بلوا از عباس معروفی است. معروفی توانسته است با درونی کردن مسائل و مشکلات جامعه در زندگی شخصیت‌ها و نشان دادن آن‌ها از طریق تأثیراتی که بر شخصیت‌ها می‌گذارند، شخصیت‌های منحصر به فرد و پیچیده‌ای خلق نماید که از هویت فردی و ژرفای عمیقی برخوردارند؛ شخصیت‌هایی که در پیوند با مسائل اجتماعی حقیقی و باورپذیر شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: جامعه‌شناسی ادبیات، رمان، شخصیت، نقد ادبی، عباس معروفی، سمفونی

مردگان، سال بلوا.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۸	مقدمه
۱۰	فصل اول: کلیات طرح پژوهش
۱۰	۱-۱. بیان مسأله
۱۱	۲-۱. پرسش‌های پژوهش
۱۲	۳-۱. فرضیه‌های پژوهش
۱۲	۴-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش
۱۳	۵-۱. پیشینه پژوهش
۱۷	۶-۱. روش پژوهش
۱۸	۷-۱. اهداف پژوهش
۱۸	۸-۱. عباس معروفی و آثارش
۲۰	فصل دوم: کلیات تعاریف و مبانی نظری
۲۰	۱-۲. رمان
۲۳	۲-۲. جامعه‌شناسی ادبیات
۲۹	۳-۲. جامعه‌شناسی رمان
۳۸	۴-۲. رابطه میان شخصیت و جامعه در رمان
۴۴	۵-۲. شخصیت و شخصیت‌پردازی در رمان
۵۲	پی‌نوشت‌ها
۵۴	فصل سوم: تجزیه و تحلیل رمان سمفونی مردگان
۵۴	۱-۳. خلاصه رمان
۵۸	۲-۳. نقد رمان
۶۱	۳-۳. شخصیت‌ها
۶۸	۴-۳. شیوه‌های شخصیت‌پردازی
۷۲	۵-۳. عوامل جامعه‌شناختی شخصیت‌پردازی در رمان سمفونی مردگان
۷۳	۱-۵-۳. تحولات اجتماعی و حوادث تاریخی
۷۹	۲-۵-۳. نقش‌پذیری شخصیت در جامعه
۸۳	۳-۵-۳. رویارویی شخصیت با دیگران

۸۵ عوامل بازدارنده شخصیت در اجتماع	۴-۵-۳
۸۸ بعد درونی و بعد اجتماعی شخصیت	۵-۵-۳
۹۱ فصل چهارم: تجزیه و تحلیل رمان سال بلوا	
۹۱ ۱-۴. خلاصه رمان	
۹۵ ۲-۴. نقد رمان	
۹۸ ۳-۴. شخصیت‌ها	
۱۰۳ ۴-۴. شیوه‌های شخصیت پردازی	
۱۰۷ ۵-۴. عوامل جامعه‌شناختی شخصیت پردازی در رمان سال بلوا	
۱۰۷ ۱-۵-۴. تحولات اجتماعی و حوادث تاریخی	
۱۱۲ ۲-۵-۴. نقش پذیری شخصیت در جامعه	
۱۱۴ ۳-۵-۴. رویارویی شخصیت با دیگران	
۱۱۶ ۴-۵-۴. عوامل بازدارنده شخصیت در اجتماع	
۱۱۸ ۵-۵-۴. بعد درونی و بعد اجتماعی شخصیت	
۱۲۰ فصل پنجم: نتیجه‌گیری، محدودیت‌ها و پیشنهادهای پژوهش	
۱۲۰ ۱-۵. بحث و نتیجه‌گیری	
۱۲۵ ۲-۵. محدودیت‌های پژوهش	
۱۲۶ ۳-۵. پیشنهادهای پژوهش	
۱۲۷ فهرست منابع و مأخذ	

مقدمه

در طول یک قرن اخیر، رمان، به صورت رایج‌ترین و عالی‌ترین شکل بیان هنری مسائل و مشکلات عصر درآمده است، به طوری که می‌توان دوران معاصر را دوران رمان خواند. تعداد بی‌شماری از روشنفکران و روح‌های حساس زمانه، اندیشه‌ها و نظریات خود را در قالب آن بیان می‌کنند و بسیاری از مردم نیز در گستره آن، تجربه‌ی اموری متفاوت از امور زندگی شخصی خود را می‌جویند. در این میان رمان، امروزه بسیار بیش‌تر از آن‌چه که از یک روایت داستانی انتظار می‌رود اهمیت یافته است. رمان به‌منزله جایگاهی برای طرح مهم‌ترین و ریشه‌ای‌ترین مسائل مطرح برای انسان، از اعتبار بالایی برخوردار شده است.

رمان فارسی نیز از ابتدای تولد در پیوند با این‌گونه مسائل رشد کرده است. رمان فارسی از آغاز، زمانی واقع‌گرا بوده است. نویسندگان ایرانی از آغاز شکل‌گیری رمان، با روایتی به‌طور نسبی واقع‌گرایانه از امور زندگی و مسائل اجتماعی، آثار خود را ارائه داده‌اند و رسالت اصلی خود را در پیوند زدن ساختار محتوایی آثار خود با موقعیت‌ها و شرایط اجتماعی زمانه قرار داده‌اند. اما در اولین رمان‌های فارسی مسائل اجتماعی بیش‌تر با توصیف و توضیحات نویسندگان بازگو شده است که این امر در رمان‌های معاصر به‌گونه دیگری رقم خورده است، زیرا مسائل و مشکلات جامعه ایرانی در دوره‌های معاصر بسیار پیچیده‌تر از دوره‌های گذشته شده است. علت این امر جامعه در حال تحول ایرانی بوده است که همگام با رشد و توسعه کشورهای پیشرفته به سمت توسعه قدم برداشته است. مسائل و مشکلات پیچیده دوران معاصر بر نویسندگان و آثار آن‌ها نیز تأثیر به‌سزایی گذاشته است. زیرا نویسندگان همواره تحت تأثیر اوضاع جامعه خود قرار می‌گیرند و بازتاب آن‌را در آثار خود ارائه می‌دهند. نویسندگان معاصر برای بهتر جلوه دادن این مسائل در داستان‌های خود، سعی می‌کنند آن‌ها را در زندگی شخصیت‌های خود درونی کنند و از نحوه شکل‌گیری این شخصیت‌ها در درون مسائل و مشکلات اجتماعی است که به کمبودها و مشکلات جامعه خود اشاره می‌کنند. این موضوع سبب شده است که شخصیت‌های رمان از اهمیت بیش‌تری نسبت به گذشته برخوردار شوند و نویسندگان با دقت و ظرافت بیش‌تری به آن‌ها بپردازند.

شخصیت‌های رمان معاصر در پیوند با جامعه و مسائل آن شکل می‌گیرند و نویسندگان با دانستن اهمیت این موضوع، شخصیت‌های داستانی خود را با به‌کارگیری عوامل جامعه‌شناختی به شکلی حقیقی و واقعی رشد و شکل می‌دهند. به‌کارگیری عوامل جامعه‌شناختی کمک شایانی به نویسندگان می‌کند تا در کنار استفاده از تکنیک‌های شخصیت‌پردازی، شخصیت‌های پیچیده و منحصر به فردی خلق کنند.

رمان‌های سمفونی مردگان و سال بلوا از جمله رمان‌های پیچیده و اجتماعی معاصرند که توسط عباس معروفی، یکی از نویسندگان پیشرو در پس از انقلاب اسلامی، به نگارش در آمده‌اند. نویسنده در این دو اثر با بهره‌گیری از عوامل جامعه‌شناختی تصویری از جامعه در حال تحول ایرانی را به نمایش گذاشته و شخصیت‌های منحصر به فرد و پیچیده‌ای را خلق نموده است. در این تحقیق بر آن هستیم تا به کمک جامعه‌شناسی رمان و با توجه به عوامل جامعه‌شناختی شخصیت به تجزیه و تحلیل شخصیت‌های دو رمان سمفونی مردگان و سال بلوا بپردازیم.

در این جا، لازم است سپاس‌گزاری ویژه‌ای از خانم دکتر زینب نوروزی، استاد رهنما و جناب آقای دکتر علیرضا اسلام، استاد مشاور این رساله داشته باشم که با راهنمایی‌های دلسوزانه و دلگرمی‌هایشان مرا یاری دادند و با قرار دادن بی‌دریغ آموزه‌های خود راه را برای این جانب هموار نمودند و با دقت فراوان در مطالعه و بررسی این رساله بسیاری از کاستی‌های آن را رفع نمودند.

فصل اول

کلیات طرح پژوهش

۱-۱. بیان مسأله

هر اثر ادبی، کم و بیش، از جامعه و تحولات آن تأثیر می‌پذیرد و تا حدی نیز بر جامعه تأثیر می‌گذارد. بنابراین می‌توان از تعامل ادبیات و جامعه سخن گفت و همین داد و ستد متقابل میان این دو است که در جامعه‌شناسی ادبیات مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. جامعه‌شناسی ادبیات، یکی از روش‌های نسبتاً جدید و کارآمد در نقد متون ادبی است که امروزه در تحلیل انواع ادبی به ویژه رمان کاربرد فراوانی دارد.

رمان فارسی، که در پی تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی دوره‌ی مشروطه و از طریق ترجمه‌ی رمان‌های تاریخی اروپایی در ایران شکل گرفته است، گونه‌ی ادبی نوپایی است که از ابتدا رابطه‌ی چشمگیر با اجتماع داشته است و انعکاس‌دهنده‌ی پیچیدگی‌های ساختار جامعه و جزئیات زندگی مردم در طول یک قرن گذشته بوده است. این موضوع، اهمیت کاربست جامعه‌شناسی در تحلیل رمان معاصر فارسی را دو چندان می‌کند؛ چرا که وظیفه‌ی آن کشف ساختار درونی رمان فارسی و تطبیق آن با ساختار بیرونی و نیز بررسی میزان و نحوه‌ی تعامل رمان فارسی با جامعه و چگونگی تأثیر و تأثر آن‌هاست.

با گسترش جامعه‌ی ایرانی و فاصله گرفتن آن از نظام‌های سنتی مسائل اجتماعی، فضای جامعه، ساختارهای فکری و نوع زندگی مردم در مسیر نو شدن حرکت کرده‌اند و تحولات بسیاری را از سر گذرانده‌اند که منجر به پیچیده شدن ساختار جامعه و زندگی مردم شده‌اند. نویسندگان نیز که

همواره در دوره حیات خود تحت تأثیر محرک‌های اجتماعی قرار می‌گیرند از این تحولات دور نمانده‌اند. آنان در دهه‌های اخیر و به‌ویژه پس از انقلاب اسلامی، این تحولات و پیچیدگی‌های آن را به شکلی هنری در ساختار رمان وارد کرده‌اند و از کلی‌نگری به سمت جزئی‌نگری گام برداشته‌اند و جامعه رمان را از ساختارهای ساده و سنتی به سمت ساختارهای پیچیده و مدرن سوق داده‌اند. این نکته عاملی شده است تا شخصیت‌های رمان به فردیت برسند و با تمام وجود در صحنه رمان حاضر شوند؛ که این خود منجر به اهمیت یافتن شخصیت و شخصیت‌پردازی در نزد نویسندگان معاصر شده است.

نویسندگان جدید، علاوه بر استفاده از تکنیک‌های شخصیت‌پردازی، با به‌کارگیری عوامل جامعه شناختی، توانسته‌اند با قرار دادن شخصیت‌های رمان در مواجهه با پدیده‌ها و وقایع اجتماعی و نشان دادن تأثیرات این عوامل در نحوه شکل‌گیری و رشد شخصیت‌ها، به درونی‌ترین و فردی‌ترین کنش‌های آن‌ها نیز توجه کنند و با دوری گزیدن از توضیحات مستقیم، درونیات شخصیت‌ها را به نمایش بگذارند و شخصیت‌های جامع و قابل‌قبولی را خلق نمایند. بررسی زندگی این شخصیت‌ها و نحوه رشد و تکامل آن‌ها در پیوند با مسائل و مشکلات اجتماعی رمان و تعامل آن با جامعه واقعی وظیفه جدیدی است که جامعه‌شناسی رمان به عهده می‌گیرد.

در این تحقیق نیز ما بر آنیم تا شخصیت‌های دو رمان سال بلوا و سمفونی مردگان، از نویسنده موفق دهه‌های اخیر، عباس معروفی، را از نظر جامعه‌شناختی تحلیل و بررسی نمائیم؛ زیرا شخصیت‌های این دو رمان کاملاً در پیوند با جامعه و مسائل آن شکل گرفته‌اند به نحوی که این امر در پرداخت و ماندگاری آن‌ها اهمیت به‌سزایی داشته است.

۱-۲. پرسش‌های پژوهش

۱. مسائل و مشکلات جامعه چگونه در نحوه رشد و شکل‌گیری شخصیت‌های رمان مؤثر واقع می‌شوند؟
۲. استفاده نویسنده از عوامل جامعه‌شناختی و به‌کارگیری آنها، چه تأثیری در شکل‌دهی و پرداخت شخصیت‌ها دارد؟

۳. میزان تاثیرپذیری نویسنده از جامعه توصیفی داستان در شکل دادن به شخصیت‌ها چگونه است؟

۳-۱. فرضیه‌های پژوهش

۱. شخصیت‌های رمان و حتی ساختار رمان نمی‌توانند بدون توجه به مسائل و مشکلات جامعه شکل بگیرند.
۲. استفاده نویسنده از عوامل جامعه شناختی در رمان منجر به پدید آمدن شخصیت‌های حقیقی، باورپذیر و منحصر به فرد می‌شود.
۳. نویسنده اثر نمی‌تواند بدون توجه به جامعه توصیفی خود شخصیت داستان را شکل دهد.

۴-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

جامعه‌شناسی روش‌مند رمان، که هنوز سال‌های آغازین پیدایش خود را سپری می‌کند، در کشور ما نیز تا حدودی ناشناخته مانده است. با وجود آثار ارزش‌مندی که در ادبیات این مرز و بوم خلق شده، کم‌تر کسی از دید جامعه‌شناسانه به نقد و بررسی آن‌ها پرداخته است. حال آن‌که، رمان، گونه ادبی بسیار مناسبی برای انعکاس واقعیت‌های اجتماعی است و شاید بیش از دیگر آثار ادبی و هنری، تحت تأثیر شرایط و اوضاع جامعه قرار می‌گیرد.

رمان‌های سمفونی مردگان و سال بلوا از جمله آثار مهم، قوی و ماندگار پس از انقلاب اسلامی هستند که توسط نویسنده مطرحی به نام عباس معروفی نگاشته شده‌اند. این دو اثر ادبی دورنمایی از جامعه معاصر ایران است که مشکلات، معضلات و مسائل اجتماعی جامعه ایرانی را در برهه‌ای از تاریخ به تصویر می‌کشند. موفقیت اصلی نویسنده در طرح این مسائل و بازتاب آن‌ها در زندگی شخصیت‌های هر دو رمان است که به سبکی مدرن ارائه شده‌اند. در این رمان‌ها مسائل و معضلات اجتماعی و تاریخی در لحظه لحظه زندگی شخصیت‌ها درونی شده‌اند و سرنوشت و شخصیت آن‌ها را شکل داده‌اند. نکته قابل توجه در دو رمان فوق این است که مسائل و معضلات اجتماعی آن‌ها بسیار به هم شبیه است و در جامعه زمانی نسبتاً نزدیکی خلق شده‌اند.

با توجه به همه این نکات و به دلیل فقدان پژوهشی مستقل در این زمینه، ضروری است این دو اثر از منظر جامعه‌شناسی شخصیت به شکلی مستقل مورد بررسی و پژوهش قرار گیرد. تحلیل جامعه‌شناسانه شخصیت در این دو رمان می‌تواند اهمیت عوامل اجتماعی و رابطه آن عوامل با شخصیت‌های رمان را نشان داده و ما را در شناخت بهتر شکل‌گیری و تحول شخصیت‌ها و نحوه ترسیم آن‌ها توسط نویسنده کمک نماید. از سوی دیگر، تحقیقاتی از این دست می‌تواند زمینه را برای انجام تحقیقات دیگر درباره سایر نویسندگان فراهم سازد.

۱-۵. پیشینه پژوهش

جامعه‌شناسی ادبیات و به خصوص جامعه‌شناسی رمان در ایران سابقه چندانی ندارد. اولین بار امیرحسین آریان‌پور مباحث جامعه‌شناسی هنر و ادبیات را با چاپ کتابی به نام «جامعه‌شناسی هنر» در سال ۱۳۴۸ در ایران مطرح کرد. در این کتاب پژوهش‌هایی تحت عنوان اجتماعیات در آثار سعدی و اجتماعیات در آثار حافظ و تحقیق درباره جنبه‌های اجتماعی نویسندگان و شاعران کلاسیک به انجام رسیده است و بیش‌تر به تحقیق در مورد اجتماع و بازتاب آن در آثار نویسندگان و شاعران پرداخته شده است. با این حال، این کتاب زمینه را برای گسترش حوزه جامعه‌شناسی ادبیات در ایران فراهم نموده است. از منظر جامعه‌شناسی رمان نیز باید گفت که آثاری که با رویکرد نقد جامعه‌شناختی رمان نوشته شده باشند انگشت‌شمارند. بیش‌تر کتاب‌هایی که در زمینه ادبیات داستانی معاصر تألیف شده‌اند، به ارتباط ساده بین جامعه و داستان توجه نموده و به بازآفرینی صرف وقایع اجتماعی در داستان‌ها پرداخته‌اند.

«بازآفرینی واقعیت» از محمدعلی سپانلو کتابی است که در سال ۱۳۴۹ درباره واقعیات اجتماعی در داستان به چاپ رسیده است. او در این کتاب با آوردن یازده اثر از یازده نویسنده، به صورتی گذرا و کوتاه، در ابتدای هر داستان به برخی از مفاهیم جامعه‌شناختی در این آثار از جمله فقر، خشونت اجتماعی، مذهب، اندیشه‌های اجتماعی، سنت و مدرنیته پرداخته و تنها به رابطه این مفاهیم با زمان نشر کتاب‌ها اشاره کرده است. سپانلو در کتاب دیگری با عنوان «نویسندگان پیشرو ایران» (۱۳۶۲)، ضمن بررسی رمان‌نویسی، قصه‌نویسی، نمایش‌نامه‌نویسی و نقد ادبی، در قسمت

رمان‌نویسی با بررسی رمان‌های تاریخی و اجتماعی و آوردن خلاصه ۱۹ رمان فارسی، به وقایع اجتماعی و تاریخی رمان‌ها در فاصله زمانی بین انقلاب مشروطه تا سال ۱۳۵۳ پرداخته است. وی کار خود را با رمان تهران مخوف از مشفق کاظمی شروع می‌کند و با رمان همسایه‌ها از احمد محمود به پایان می‌رساند. سپانلو در این اثر نیز، با بررسی ویژگی‌های فرهنگی دوره‌های مختلف، به معضله‌ها و مشکلات اجتماعی از جمله حوادث تاریخی، اختناق، سانسور و... اشاره‌ای گذرا می‌کند و به مقایسه اجمالی جامعه رمان‌ها با جامعه واقعی دوره نویسندگان آن‌ها می‌پردازد.

«دبیات نوین در ایران» (۱۳۶۳) نوشته یعقوب آژند اثر دیگری است که در فصل جداگانه‌ای از آن به بررسی داستان‌های جلال آل احمد پرداخته شده است. نویسنده در این کتاب ضمن بررسی وضعیت سیاسی و اقتصادی و جریان‌های فرهنگی به شرح دیدگاه‌های مختلف ادبی پرداخته است. نقد جامعه‌شناختی این اثر به گزارشی از اجتماع معاصر جلال آل احمد و بازتاب آن در آثار او، به خصوص مدیر مدرسه و نفرین زمین خلاصه شده است و از نظر تحلیل جامعه‌شناختی روش‌مند یک اثر ادبی، نمی‌توان به آن استناد کرد.

محمد حقوقی نیز در کتاب خود با عنوان «دبیات امروز ایران» (۱۳۷۷)، ابتدا به نحوه تحول نثر فارسی در قرن سیزدهم پرداخته است و با بررسی انواع نثر از جمله نثر ادبی، تحقیقی، روزنامه-ای، ترجمه‌ای، داستانی و نمایشنامه، زمانی که به رمان می‌رسد درباره رمان‌های تاریخی و اجتماعی فارسی توضیحاتی می‌دهد و سپس با بررسی آثار ۱۵ داستان نویس از جمله محمدعلی جمال‌زاده، صادق هدایت، احمد محمود و چند نویسنده معاصر دیگر، همچون محققان فوق تنها به اجتماع معاصر نویسندگان و انعکاس آن در آثارشان می‌پردازد و نمی‌تواند چگونگی تأثیر عوامل جامعه‌شناختی و نحوه بازتاب آن‌ها را در این آثار به خوبی نشان دهد.

جمال میرصادقی در کتاب خود با عنوان «دبیات داستانی» (۱۳۶۶)، با تعریف داستان، قصه و داستان کوتاه، زمانی که به تعریف رمان می‌رسد موضوع را بسط می‌دهد و انواع رمان را معرفی می‌نماید. میرصادقی در این اثر از ارتباط شخصیت رمان با واقعیت بیرونی نیز سخن می‌گوید و برای آن نمونه‌هایی در خارج داستان می‌آورد اما از نقد جامعه‌شناختی اثری مجزا، سخنی به میان نمی‌آورد.

اثر دیگر «شخصیت و شخصیت‌پردازی در داستان معاصر» (۱۳۸۱) از حمید عبداللهیان است که به روند رشد و شکل‌گیری شخصیت‌های داستان در آثار ده نویسنده معاصر پرداخته است. نویسندگان در این اثر ضمن بررسی شیوه‌های مختلف شخصیت‌پردازی نویسندگان، آنها را از منظر اجتماعی نیز بررسی کرده است و با اشاراتی پراکنده به معضلات و مشکلات اجتماعی، از نحوه تأثیرگذاری این عوامل در رشد و شکل‌گیری شخصیت‌های رمان‌ها سخن به میان آورده است اما این اثر نیز به علت نداشتن روشی جامعه‌شناختی تنها به اشاراتی گذرا و پراکنده بر معضلات و مشکلات اجتماعی و تأثیرات خیلی بارز آن بر شخصیت‌های آثار منتخب پرداخته است.

نکته قابل توجه در آثار فوق این است که بیش‌تر این محققان همان‌طور که پیش‌تر اشاره کردیم تنها از ارتباط جامعه و داستان سخن گفته‌اند و این مسئله را تنها در حد بازآفرینی وقایع اجتماعی بازگو کرده‌اند. کتاب‌های «ادبیات و سرگذشت اجتماع» شاهرخ مسکوب، «درآمدی بر ادبیات معاصر ایران» محمود عبادیان، «در آینه نقد و کالبد شکافی رمان فارسی» عبدالعلی دستغیب و «واقع‌گرایی در ادبیات داستانی معاصر» از فدوی شگری نیز از همین قبیل هستند.

کتاب «نظریه رمان و ویژگی‌های رمان فارسی» (۱۳۸۲) از محمدرفیع محمودیان اثر دیگری است که در مقایسه با آثار فوق بهتر عمل کرده است. نویسنده ضمن معرفی رمان و انواع آن و سپس ویژگی‌های رمان فارسی از واقع‌گرایی استعلایی به عنوان مهم‌ترین نکته در رمان فارسی یاد کرده است. او در این اثر نشان می‌دهد که مسائل و مشکلات اجتماعی و فراز و نشیب‌های آن چگونه وارد رمان فارسی شده است. محمودیان فضای داستان‌های مورد بررسی را نتیجه یک امر جامعه‌شناختی می‌داند که به صورت روح و نگرش جمعی در نویسندگان رسوخ کرده است. او در فصل جامعه‌شناسی رمان فارسی همه ویژگی‌های رمان فارسی را که پیش‌تر اعلام کرده بود با شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایران تطبیق می‌دهد و در نهایت می‌نویسد که ویژگی‌های رمان فارسی مهر و نشان اوضاع اجتماعی ایران اواخر قرن سیزدهم و نیمه اول قرن چهاردهم را بر خود دارد و بدین ترتیب میان اوضاع اجتماعی و جهان داستان ارتباطی منطقی برقرار می‌سازد.

حسن میرعبدینی با انتشار کتاب «صدسال داستان‌نویسی ایران» (۱۳۶۶)، رمان فارسی را از ابتدای شکل‌گیری آن تا دهه معاصر بررسی و تجزیه و تحلیل کرده است. او در خلال تجزیه و تحلیل رمان‌ها از نظر ساختار، محتوا و نحوه نگارش، به نقد جامعه‌شناختی نیز روی آورده است. اما

نحوه نقد جامعه‌شناختی او بر مبنای نظریات جامعه‌شناختی غربی و انطباق با نمونه‌های وطنی است که این عمل منجر به ارزش مند شدن اثر او از نظر جامعه‌شناختی شده است.

اگر بخواهیم اولین اثری را که بر مبنای تئوری‌های نقد جامعه‌شناختی رمان به بررسی آثار فارسی پرداخته است، نام ببریم باید به کتاب «واقعیت اجتماعی و جهان داستان» از جمشید مصباحی‌پور ایرانیان اشاره کنیم. این کتاب در سال ۱۳۵۸ در تهران به چاپ رسیده و در واقع رساله دکتري نویسنده در سال ۱۹۷۶ در پاریس بوده است. نویسنده در این کتاب با پیروی از نظریات جامعه‌شناختی رمان به بررسی گفتمان فرهنگی، سیاسی و اجتماعی موجود در جامعه و انعکاس آن در رمان‌های منتخب فارسی می‌پردازد. او درباره این که جامعه‌شناسی فرهنگ چیست و چه می‌تواند باشد توضیح می‌دهد و ساختار جامعه ایرانی را پیش از سرمایه‌داری اروپا بررسی می‌کند و نظریات گوناگون و مکتب‌های مختلف ادبی را در ارتباط با پیدایش رمان در غرب تشریح می‌کند و پس از بیان نظریات جامعه‌شناختی، سرانجام جامعه‌شناسی رمان در ادبیات فارسی را، در یک دوره پنجاه ساله مورد بررسی قرار می‌دهد.

محمد غلام در مقاله «جامعه‌شناسی رمان فارسی» (۱۳۸۳) با تعریف جامعه‌شناسی ادبیات و رمان و ارتباط رمان با واقعیت، به بررسی چندین رمان فارسی، از نظر ساخت داستانی، تاریخی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی می‌پردازد. او با بررسی جامعه در حال تحول ایران مسائل اجتماعی، مقابله و تضاد سنت و مدرنیته را مورد نقد و تحلیل قرار می‌دهد و با نشان دادن رد پای تاریخ ایران در این آثار تقابل نویسنده و جامعه رمان را به نمایش می‌گذارد و در پایان به این نتیجه می‌رسد که نویسندگان این آثار با تاریخ و سیاست به شیوه‌ای انتقادی برخورد کرده‌اند و پیوسته نسبت به مهم‌ترین معضلات جامعه حساسیت نشان داده‌اند و در مواردی پیش از آن که خطری جامعه را تهدید کند زنگ خطر وضعیت بحرانی را به صدا درآورده‌اند، آن هم در قالب اثری ادبی و با ساختاری هنرمندانه و منسجم.

اثر مهم دیگر «نقد جامعه‌شناختی رمان معاصر فارسی» از عسگر عسگری حسنکلو است که در سال ۱۳۸۷ به چاپ رسیده است. این کتاب نیز رساله‌ای دانشگاهی در مقطع دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی است که در سال ۱۳۸۵ در دانشگاه تربیت مدرس تهران دفاع شده است. در این اثر، نویسنده ضمن مروری بر سیر ادبیات داستانی و انواع آن در ایران به معرفی جامعه‌شناسی ادبیات

و نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی رمان پرداخته است. در ادامه و با پیروی از این نظرات به تحلیل جامعه‌شناختی ده رمان برگزیده معاصر پرداخته است و معضلات سیاسی، اجتماعی، تاریخی و مشکلات جامعه را در این آثار بررسی و نحوه بازتاب آن‌ها را به تصویر کشیده است. لازم به ذکر است که نویسندگان در لابه‌لای تحلیل اجتماعی رمان‌ها به صورت مختصر و پراکنده به نمونه‌هایی از عوامل جامعه‌شناختی شخصیت نیز اشاره کرده است.

در زمینه جامعه‌شناسی شخصیت کتاب مستقلی منتشر نشده و تنها یک پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی با عنوان «عوامل جامعه‌شناختی شکل‌گیری شخصیت زن در رمان بعد از انقلاب اسلامی با تأکید بر رمان‌های برگزیده» کار شده است که در سال ۱۳۸۵ و توسط خانم کارولینا ماریا راکوویتسکا در دانشگاه تربیت معلم تهران دفاع شده است. نویسندگان در این اثر به بررسی نحوه شکل‌گیری شخصیت زن با توجه به جامعه مورد نظر داستان در پنج رمان پس از انقلاب اسلامی پرداخته است. او در این اثر به نحوه تأثیرگذاری عوامل جامعه‌شناختی رمان در شکل‌گیری شخصیت‌های زن داستان و هم‌چنین تأثیر آن بر نحوه شخصیت‌پردازی آن‌ها پرداخته است. در این اثر نویسندگان سیر تحول و حضور زن ایرانی را در جامعه سنتی ایران به نمایش گذاشته و مشکلات و محدودیت‌های آن را نمایان ساخته است.

در ادامه، ما نیز از تأثیر عوامل جامعه‌شناختی شخصیت در دو رمان سمفونی مردگان و سال بلوا سخن خواهیم گفت.

۱-۶. روش پژوهش

این پژوهش از نوع کاربردی و به روش تحلیل محتوا و به صورت کتابخانه‌ای انجام پذیرفته است. در این پژوهش دو رمان سمفونی مردگان و سال بلوا به دقت مطالعه شده است. سپس با مطالعه کتاب‌ها و مقالات مختلف در زمینه جامعه‌شناسی ادبیات و رمان و شیوه‌های شخصیت‌پردازی در داستان، با رسیدن به مؤلفه‌های اساسی در راستای تحلیل جامعه‌شناسی رمان و شخصیت و جمع‌بندی آن‌ها و بر اساس نظریات جامعه‌شناسی رمان و روش ساختارگرایی

تکوینی، به تحلیل محتوایی دو رمان فوق در زمینه چگونگی تأثیر جامعه و عوامل جامعه شناختی در نحوه رشد، تکامل و تحول شخصیت‌ها اقدام شده است.

۱-۷. اهداف پژوهش

اهداف این پژوهش به دو بخش کلی و جزئی تقسیم می‌شود. هدف کلی این پژوهش عبارت است از تحلیل و بررسی تأثیر و نقش عوامل اجتماعی و جامعه شناختی در تکوین و رشد و تحول شخصیت‌های دو رمان سمفونی مردگان و سال بلوا. و اهداف جزئی نیز بررسی عوامل جامعه شناختی شخصیت پردازي زیر در دو رمان فوق می‌باشد.

۱. تحولات اجتماعی و حوادث تاریخی.
۲. نقش پذیری شخصیت در جامعه
۳. رویارویی شخصیت با دیگران
۴. عوامل بازدارنده شخصیت در اجتماع
۵. بعد درونی و بعد اجتماعی شخصیت

۱-۸. عباس معروفی و آثارش

عباس معروفی داستان‌نویس، نمایش‌نامه‌نویس و روزنامه‌نگار معاصر در ۲۷ اردیبهشت ۱۳۳۶ در تهران به دنیا آمد. وی تحصیلات خود را در دانشگاه هنرهای زیبای تهران و در رشته ادبیات نمایشی به اتمام رساند. معروفی، برای امرار معاش، به کارهای مختلفی دست زد از جمله یازده سال به تدریس ادبیات فارسی در دبیرستان‌های تهران پرداخت.

معروفی نخستین مجموعه داستان‌هایش را با نام «رو به روی آفتاب» در سال ۱۳۵۹ در تهران منتشر کرد و داستان‌هایی را نیز در برخی از مطبوعات به چاپ رساند، اما با انتشار رمان «سمفونی مردگان» بود که نامش به عنوان نویسنده تثبیت شد. پس از این موفقیت در سال ۱۳۶۹ مجله ادبی «گردون» را پایه‌گذاری کرد و به‌طور جدی به کار مطبوعات ادبی روی آورد که شخصیت‌های صاحب‌نامی مانند سیمین دانشور، هوشنگ گلشیری، غزاله علیزاده، حورا یآوری، پرویز کلانتری و

شهریار مندنی‌پور در آن قلم زدند. اما در سال ۱۳۷۴ مجلهٔ گردون توقیف شد و زمینهٔ را برای مهاجرت معروفی به آلمان فراهم کرد.

او در آلمان مدتی از بورس «خانهٔ هاینریش بل» بهره گرفت و پس از آن برای گذران زندگی به کارهای مختلفی روی آورد. مدتی به عنوان مدیر یک هتل کار کرد، «خانهٔ هنر و ادبیات هدایت» را، که کتاب فروشی بزرگی در خیابان کانت شهر برلین است، بنیاد نهاد و به کار کتاب فروشی مشغول شد. کلاس‌های داستان نویسی خود را نیز در همان محل تشکیل داد و در حال حاضر نیز از طریق این کارها روزگار می‌گذراند. معروفی در سال ۱۹۹۷ برندهٔ جایزهٔ جهانی «نویسندگان آزادهٔ جهان» شد و در سال ۲۰۰۱ نیز جایزهٔ «بنیاد انتشارات ادبی فلسفی سورکامپ» فرانسه را برای رمان سمفونی مردگان تصاحب کرد.

آثار معروفی به تفکیک ساختار و موضوع عبارتند از

رمان‌ها:

سمفونی مردگان (۱۳۶۸)، سال بلوا (۱۳۷۱)، پیکر فرهاد (۱۳۷۴)، فریدون سه پسر داشت (۱۳۷۹).

مجموعه داستان:

رو به روی آفتاب (۱۳۵۹)، طبل بزرگ زیر پای چپ (۱۳۶۲)، آخرین نسل برتر (۱۳۶۵)، عطر یاس (۱۳۷۲)، دریا رونندگان آبی‌تر (۱۳۸۲).

نمایش نامه

آن شصت نفر، آن شصت هزار (۱۳۶۱)، آونگ خاطره‌های ما (۱۳۶۲)، ورگ (۱۳۶۵)، دلی بای و آهو (۱۳۶۶)، تا کجا بامنی (۱۳۶۶).

فصل دوم:

کلیات تعاریف و مبانی نظری

۱-۲. رمان

رمان گونه‌ی ادبی نوگرایی است که تقریباً یک صد سال از عمر آن در ایران می‌گذرد، در حالی که در جهان غرب حدوداً چهار قرن سابقه دارد. «شکل داستانی رمان که در طول قرن هفدهم به تدریج شکل گرفت و در اوایل قرن هجدهم هویت مستقل یافت» (ایرانی، ۱۳۸۰: ۱۲۷)، مورد توجه بسیاری از محققان ادبی قرار گرفته است. از این نوع ادبی، که در دوره‌های مختلف دستخوش تغییر و تحولات زیادی شده است، نمی‌توان تعریفی قاطع و کامل ارائه نمود. با این حال، «منتقدین و نظریه پردازان در طول چهار قرن گذشته، تعریف‌های متعددی از رمان ارائه دادند، ولی هر کدام از این تعاریف با آن تصویری هم‌خوانی دارد که آن‌ها از رمان عصر خود داشتند» (بورونف^۱، ۱۳۷۸: ۲۳). شاید، نوگرایی رمان را بتوان یکی از مهم‌ترین دلایل دشواری تعریف این گونه‌ی ادبی دانست. در مورد دشواری تعریف رمان، دلایلی دیگری را نیز می‌توان ذکر کرد. «نخست اینکه رمان از آغاز پیدایش آن با تمایلی قوی بر ضد تعاریف رسمی به میدان آمد. علاوه بر این، مشکل بتوان رمان را با نوع کارکرد، شکل و تأثیری که می‌خواهد بر خواننده بگذارد و یا نوع ارتباطی که با دیگر رمان‌ها دارد، تشخیص و تمییز داد، البته مشخص نبودن شکل و قالب رمان و این که ساختمان آن، انعطاف لازم را جهت بسط و گسترش تجربیات دارد، موجب شده که رمان همواره دستخوش تحولاتی شود» (لاچ^۲، ۱۳۷۴: ۵۵). باختین^۳ معتقد است: «خواندن انواع ادبی دیگر مشابه خواندن